

*Hrvoje Gržina**

Dagerotipija u Zagrebu (1839. – 1855.)

Članak rekapitulira postojeće i donosi brojne nove podatke o dagerotipijskoj djelatnosti u Zagrebu sredinom devetnaestoga stoljeća. Slijedom napisa objavljenih u onodobnim novinama rekonstruirana se ozračje dolaska novoga izuma u Zagreb 1839. godine kao i razina spoznaje o ovome ranome fotografskom procesu u hrvatskome društvu. Posebna je pozornost poklonjena Demetru Novakoviću, prvomu hrvatskom dagerotipistu koji je, po svemu sudeći, poduku za izradu dagerotipija dobio izravno u Parizu u vrijeme javne demonstracije procesa. Rad ostalih praktičara – uglavnom putujućih dagerotipista – koji su djelovali u glavnome hrvatskom gradu ocrtan je na temelju podataka dostupnih kroz novinske oglase i nešto literature. Među njima valja istaknuti Johanna Boscha, predstavnika takozvane Bečke škole dagerotipije te Ferdinanda Rahmanna i Josepha Kallaina, čije rivalstvo i nadmetanje u kvaliteti izrade dagerotipija predstavlja prvi zabilježeni primjer fotografske konkurencije na hrvatskome prostoru.

Ključne riječi: dagerotipija, putujući dagerotipisti, Zagreb, Demeter Novaković, Johann Bosch, Ferdinand Rahmann, Joseph Kallain, novine, oglas

Umjesto uvoda – prve vijesti o dagerotipiji na hrvatskome jeziku

Nakon što je 6. siječnja 1839. u novinama *Gazette de France* novinar Hippolyte Gaucheraud najavio,¹ a idući dan François Arago javno objavio, Daguerreovo otkriće prvoga praktično upotrebljiva i komercijalno iskoristiva fotografskog postupka, povijest je ovoga novog medija i službeno započela. Gaucheraudov je

* Hrvoje Gržina, Hrvatski državni arhiv, Marulićev trg 21, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska, E-mail adresa: hgrzina@arhiv.hr

¹ “Najavljujemo važno otkriće našega poznatog slikara Diorame, g. Daguerrea. Ovo je otkriće uistinu čudesno. Ono preokreće sve znanstvene teorije o svjetlu i optici te će izmijeniti umjetnost crtanja. G. Daguerre pronašao je, naime, način zadržavanja slika koje se same oslikavaju unutar *camere obscurae*, ali tako da više ne predstavljaju prolazne odsjaje objekata, nego njihove fiksirane i trajne otiske koji, baš kao slike i grafike, mogu biti udaljene od prisutnosti objekata koje odslikavaju. Zamislite vjerno prikazanu sliku prirode u kameri i dodajte joj djelovanje sunčevih zraka koje fiksiraju sliku s potpunim rasponom svijetlih tonova, sjena i polutonova te ćete dobiti predodžbu o ljepoti crteža koje je g. Daguerre izložio”. Cit. prema Beaumont Newhall, *The History of Photography from 1839 to the Present*, completely revised and enlarged edition (New York: The Museum of Modern Art, 2009), 18-19.

tekst šest dana kasnije objavljen i na engleskome jeziku u novinama *Literary Gazette* nakon čega se vijest počela širiti Europom i svijetom.² No, do dolaska ove revolucionarne novosti u Zagreb i Hrvatsku trebalo je proći još tri mjeseca. Tako je tek 6. travnja u rubrici “Različnosti” zagrebačkih novina *Danica ilirska* objavljen kratki napis pod naslovom “Najznatnije otkritje našega vremena” u kojemu je javnosti po prvi puta ukratko opisano ono što se znalo o Daguerreovu otkriću. S obzirom na to da je riječ o prvoj vijesti o fotografiji objavljenoj na hrvatskome jeziku, vrijedi je navesti u potpunosti:

U jednom od posljednjih sedenjah akademie znanosti u Parizu 7. Sječnja (Jan.) t. g. izvjestio je Arago jedno prevažno otkritje *Daguerra*. Poznata su djelovanja tako zvane optičke sprave *camera obscura* (komore tamne) i sličnost, kojom se izvana postavljene predmeti umaljeno na bēlom papiru unutra ukazuju. Gospodinu *Daguerru* izišlo je sada za rukom, posle mnogih kemičkih istraživanja o naravi svētlosti i bojah, onaj umaljeni kip, da tako reknemo, uhvatiti i nepomično *obderžati* na papiru, koi je nekome kemičkom pripravom obvučen (pomazan). Někoe stvari n. p. sreberni klorir (*chlorure d'argent*) imadu tu narav, da, kada se samo sa svētlostju dotaknu, taki boju iliti farbu promēne. Tako je g. *Daguerru* za rukom izišlo, iznaći način, kojim se u tamnoj komori (*camera obscura*) postavlja slika, *světlo i nasēnjeno* u naravskom razmērju kanoti odtisne. Kod toga čudnovatoga obrazovanja izražene su prilike najstrožijom točnostju, a boje su prelēvanjem sēne kao kod akventinte izjasnjene. Ako tko želi kakov predēl, okolicu ili spodobu (portrait) imati, može sve za nekoliko minutah dobiti, bez da bi k tomu ruka umētnika (izvan boje) potrebita bila, I to u tako vērnoj spodobnosti, koju umētnost nikada dokučiti ne bude kadra. Tim otkritjem porodit će se čitavo preobraženje u umētnosti risanja i bakrorēzanja, kojega slēdstva nipošto jošte previdēti se nedadu, budući se tim otkritjem narav *ista* u jednom oka trenutju i bez pomoći čovēčanske ruke, kao u kakovo zercalo ili ogledalo ulovljena ukazuje.³

Pogleda li se поблиže ovaj kratki tekst, nekoliko očitih pogrešaka odmah postaje vidljivo, no one su danas sasvim razumljive uzme li se u obzir da sam proces svoju demonstraciju pred očima svjetske javnosti u tome trenutku još nije bio doživio niti je Daguerreova knjižnica *Historique et description du procédé du Daguerreotype et du Diorama* bila objavljena. Tako izvješće u *Danici ilirskoj*, kao i brojna druga izvješća objavljena diljem Austro-Ugarske Monarhije i ostatka Europe,⁴ najprije pogrešno navodi da je riječ o snimkama na papiru, zatim nastavlja pri-

² Roger Watson, Helen Rappaport, *Capturing the light: the birth of photography, a true story of genius and rivalry* (New York: St. Martin Press, 2013), 135.

³ “Najznatnije otkritje našega vremena”, *Danica ilirska* (Zagreb), 6. travnja 1839., 55-56.

⁴ Cf. Petra Trnkova, “The Beginnings of Photography in Central Europe: Friedrich Franz and the First Daguerreotypes in Brno”, *History of Photography*, 39/2 (2015), 124.

čom o srebrnome kloridu koji pri izradi dagerotipija uopće nije upotrebljavan, te završava isticanjem snimanja portreta ljudi, što u trenutku objave procesa nije bilo moguće. No, unatoč spomenutim i s obzirom na datum objavljivanja donekle razumljivim netočnostima, ovaj tekst predstavlja iznimno vrijedan prinos poznavanju dagerotipije u onodobnome zagrebačkom i hrvatskom društvu.

Idući novinski napis o dagerotipiji na hrvatskome jeziku naslovljen je jednostavno “Daguerréotypia” i objavljen u *Ilirskim narodnim novinama* mjesec dana nakon pariške prezentacije postupka. Sastavljen je od tri dijela. U prvome se prenosi vijest iz nepoznatih stranih novina (“Žurnal jedan piše”) s citatom pripisanome samomu Daguerreu u kojemu je istaknuta nužnost dobrog poznavanja kemije i fizike kako bi se mogle izrađivati kvalitetne dagerotipije. Drugi dio teksta donosi parišku adresu Alphonsa Girouxa gdje se mogla kupiti dagerotipijska kamera i opis postupka, dok treći govori o odlikovanju kojim je austrijski car Ferdinand I. odlikovao Daguerrea za primjerke dagerotipija poslane njemu i knezu Metternichu.⁵ Do kraja 1839. godine u istim će novinama biti objavljene još tri kratke vijesti u kojima se izravno ili neizravno spominje dagerotipija. Tako 2. studenoga najprije u nešto opsežnijemu osvrtu nepoznati novinar piše o tome kako je “Neki g. Breyer, Berlinac, koji je u Lüttichu lèkarstvo učio, izumio novi način Daguerrotypa, koi se zove Breyerotyp i kojim on bez pomoći komore tamne u sedam minutah i prie od svakoga bakroreza, kipa ili pisma točnu kopiju napravi,”⁶ a zatim dolazi i vijest kako je bavarski kralj Ludvig I. dao u Münchenu izložiti tri dagerotipije koje mu je poslao sam Daguerre.⁷ Posljednja vijest iz 1839. godine u *Ilirskim narodnim novinama* objavljena je 12. studenoga i najavljuje kako “Tri teatra javiše već komade po imenu »Dàguerotypa,« u kojih će Daguerrov aparat pervu rolu igrati.”⁸

Vijesti o prvome hrvatskom dagerotipistu

Osim spomenutih novinskih napisa godina objave i demonstracije Daguerreova postupka ostat će u Zagrebu i Hrvatskoj zapamćena i po prvome hrvatskom dagerotipistu, o čijemu je djelovanju pisane tragove moguće naći u više europskih zemalja. Najraniji je objavljen na njemačkome jeziku u peštanskim novinama *Der*

⁵ “Daguerréotypia”, *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 21. rujna 1839., 304.

⁶ “Breyerotypia”, *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 2. studenoga 1839., 351. Inače, riječ je o vijesti objavljenoj dva tjedna ranije u austrijskim novinama *Der Adler*, koja je ovdje preuzeta i doslovno prevedena [“Ausland. Brussel”, *Der Adler* (Beč), 20. listopada 1839., 957]. Valja napomenuti kako breyerotipija, izum studenta medicine Albrechta Breyera iz 1839. godine, nema nikave veze s dagerotipijom, nego je riječ o “važnoj fotografskoj metodi dobivanja faksimilnih kopija neprozirnih predložaka bez upotrebe fotoaparata” [Josef Maria Eder, *History of Photography*, translated by Edward Epstean (New York: Dover Publications, 1978.), 336–337].

⁷ “Dodatak. Iz Nemačke”, *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 2. studenoga 1839., 352.

⁸ “Směsice. Iz Pariza”, *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 12. studenoga 1839., 359.

Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode od 25. siječnja 1840. godine, a kako je prepun vrijednih detalja, navodimo ga u prijevodu u cijelosti:

Zagreb. Gosp. Novaković, koji je ljetos poslom posjetio Pariz i nedavno se vratio, donio je sa svojega izleta dagerotipije. S obzirom na to da je primio obuku od njihova izumitelja, uskoro će – za povoljnoga sunčeva svjetla – snimiti pogled našega glavnog grada sa svom slikovitom ljepotom i svoj rad zatim izložiti svim ljubiteljima umjetnosti.

- Prema kasnijim vijestima uspjelo mu je prenijeti na dagerotipiju jednu od najljepših gradskih vinjeta. Sliku je snimio uz promenadu Bregovite ulice; možete vidjeti kuću grofa Carla Sermagea zajedno s tornjem, zatim na suprotnoj strani kuću grofa Rogendorfa i zgradu Kraljevskoga sveučilišta; između se ukazuje zvonik crkve Sv. Marka. Time je, nakon rezidentnoga grada, Zagreb dobio prve primjerke ovoga čudesnog izuma. Njihov će vlasnik vrlo veliku podijeliti tajne ove tehnike sa svakim tko pokaže interes.⁹

Ovaj iznimno vrijedan i u hrvatskoj znanstveno-stručnoj literaturi dosad nepoznati tekst, osim što izvještava o Novakoviću, njegovu boravku u Parizu i učenju izrade dagerotipija kod samoga Daguerrea, opisuje i motive vidljive na jednoj od njegovih dagerotipija – danas izgubljenom fotografskoj inkunabuli i vjerojatno prvoj fotografskoj snimci zabilježenoj na hrvatskome prostoru. Spomenutu je dagerotipiju – sudeći prema novinskome napisu – Novaković snimio iz Ilice uz Bregovitu ulicu (“Berggasse”, danas Tomićeva) zabilježivši pri tome, među ostalim, i prepoznatljive simbole Zagreba kao što su kula Lotrščak i zvonik crkve Sv. Marka. Osim toga, iz teksta je vidljivo da je Novaković nakon Zagreba trebao snimati i u Budimpešti pa se slijedom toga našao i u pregledu rane mađarske fotografije.¹⁰

Prva je vijest o Novakovićevu boravku u Parizu u vrijeme prezentacije postupka izrade dagerotipija, kao i o samostalnome snimanju u Zagrebu, uskoro potvrđena i dopunjena također u peštanskim *Srpskim narodnim novinama* 12. svibnja 1840. godine. U njima, među ostalim, stoji:

Prošaste godine bavio se G. Dimit. Novaković, Srbin, trgovac rodnom iz Zagreba poslom svojim u Parizu, i tamo je u udivljenia dostoinu onu veštinu, likove različni predmeta sunčanim zracima izobražavati, naučio od samog otca veštine ove G. Dagera.¹¹

⁹ “Agram”, *Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode* (Budimpešta), 25. siječnja 1840., 62-63.

¹⁰ “Početkom 1840. izvjestile su novine da je poslovni čovjek zvan Novákovics snimio neke fotografije u Zágrábu (danas Zagreb u Jugoslaviji) nakon što se vratio iz Pariza gdje je primio poduku od Daguerrea.” [Károly Karlovits, “Early Photography in Eastern Europe: Hungary”, *History of Photography* 2 (1978), br. 1: 55].

¹¹ Citirano prema: Aleksandar Saša Pavlović, “Prvo snimanje Beograda dagerotipom i Dimitrije Novaković”, *Zbornik Istorijaskog muzeja Srbije* 19 (1982): 226. Vidi također: Milanka Todić, *Istorija srpske fotografije (1839–1940)* (Beograd: Prosveta, Muzej primenjene umetnosti, 1993), 18; Nada Grčević, “Demeter Novaković prvi hrvatski dagerotipist”, *Peristil* 39 (1997): 118-119.

Iz nastavka je ovoga teksta moguće doznati kako je Novaković nakon Zagreba snimao i u Beogradu demonstrirajući pritom zainteresiranima sam postupak kao i to da je jednu dagerotipiju poklonio srpskomu knezu Mihajlu.¹²

Nakon ovih ranih vijesti priča o Novakovićevu podvigu živjela je sve do 1858. godine kada ga Ivan Kukuljević Sakcinski spominje u svojem *Slovníku umjetnikah jugoslavenskih* u kojemu stoji: “Novaković N., slikar i dagerotipista, bavio se oko godine 1839. u Parizu, odkuda je godine 1840. došao u Zagreb, te je snimio više zagrebačkih okolicalah, koje je putem dagerotipije umnožio.”¹³ Kukuljeviću u trenutku pisanja najvjerojatnije nije bio poznat tekst iz *Srpskih narodnih novina* u kojemu se navodi puno Novakovićevo ime pa je tako prvi hrvatski dagerotipist više od jednoga stoljeća u literaturi navođen kao N. Novaković.¹⁴ Konačno, njegov je životni put djelomično rekonstruiran tek sredinom 1990-ih godina kada je povjesničarka umjetnosti Nada Grčević istraživanjem arhivskoga gradiva sačuvanoga u zagrebačkim arhivima otkrila kako je Demeter (lat. *Demetrius*) Novaković rođen 1786. godine u Pitomači, a umro u Zagrebu 1845. godine.¹⁵ U Zagrebu je 1814. godine otvorio trgovinu koju je vodio do smrti, a ono što je važno za njegovu dagerotipijsku epizodu počelo je 12. travnja 1839. molbom za izdavanje putovnice radi odlaska na poslovni put u Francusku, Englesku i Tursku.¹⁶ Novaković je, naime, trgovao pijavicama za medicinske svrhe pa se tako igrom slučaja našao u Parizu u vrijeme javne prezentacije Daguerreova postupka. Tamo je, po svojoj prilici, nabavio kameru i Daguerreovu knjižicu te – po povratku u Zagreb – već krajem iste ili početkom iduće godine snimio nekoliko prizora,¹⁷ što potvrđuje i ranije navedeni tekst iz peštanskih novina. Nijedna od ovih ranih dagerotipija, nažalost, nije ostala sačuvana, no podatci dostupni u više različitih izvora Demetra Novakovića bez sumnje svrstavaju među stotinjak dagerotipista i nekoliko stotina fotoamatera aktivnih tijekom prvih godinu dana fotografije.¹⁸

Prvi tehnički podatci o dagerotipiji i dolazak Johanna Boscha

Početakom 1841. godine *Ilirske narodne novine* ponovno donose vijest o dagerotipiji, točnije o napretku u tehnologiji njihove izrade kojim je vrijeme eksponiranja

¹² Ibid.

¹³ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih* (Zagreb: Narodna tiskara Dra. Ljudevita Gaja, 1858), 322.

¹⁴ Cf. Nada Grčević, “Early Photography in Eastern Europe: Croatia”, *History of Photography* 1 (1977), br. 2: 153; Nada Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981), 12-13.

¹⁵ Grčević, “Demeter Novaković”, 126.

¹⁶ Grčević, “Demeter Novaković”, 122.

¹⁷ Cf. Kukuljević Sakcinski, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, 322; Grčević, “Demeter Novaković”, 123; Karlovits, “Early Photography in Eastern Europe: Hungary”, 55.

¹⁸ Cf. Watson, Rappaport, *Capturing the light*, 172.

u kameri skraćeno s nekoliko minuta na svega nekoliko sekunda, što je pogodilo procvatu portretne fotografije. U tekstu tako stoji da se Daguerre nakon perioda neaktivnosti iznova javio

s takovim čudotvornim savršenstvom, da se sadašnje njegovo postupanje s prijašnjim ni izdaleka ni usporediti nemože. Kao što je čitajućemu svētu poznato, trebalo je do sada za proizvesti sunčani jedan kip više minuta. Otduda nemoguće biaše, predstaviti živih figurah, imenito očih, ili gibljivih predmetah okolice koje, n. p. listje na dervih. Nu sada je i to moguće, sada bo je *Daguerre* proiznašo način, polag kojega netrèba, da se ploča ni sekundu jednu sunčanim zrakam izvèrgne.¹⁹

Autor se teksta ovdje referira na nešto ranije uvedene inovacije kojima je uporabom takozvanih ubrzivača – klornih i bromovih para korištenih zajedno s jodnim senzibilizatorom – povećana svjetlosna osjetljivost dagerotipskih pločica, ali otkrića bečkoga kemičara Franza Kratochwile i dvojice rodbinski nepovezanih Goddarda (Amerikanca Paula Becka i Engleza Johna Fredericka) pogrešno pripisuje samomu Daguerreu.²⁰

Nove je detalje o ovima, po mnogočemu epohalnim, unaprijeđenjima postupka izrade dagerotipija zagrebačka i hrvatska javnost mogla doznati tek nakon godinu dana kada u tekstu na njemačkome jeziku pod naslovom “Daguerreotypie in Agram” – objavljenome u novinama *Croatia* – nepoznati autor opširnije progovara o uporabi ranije spomenutih “ubrzivača”. Tako se u spomenutom tekstu, govoreći o zagrebačkoj epizodi dagerotipista Johanna Boscha, ističe i prednost uporabe klornih i bromovih para pri izradi dagerotipija. Na istome je mjestu zabilježeno da korištenje jodovim kloridom “traži 2 ½ minute za crtež potpuno raspoznatljive figure”, dok metoda s jodovim bromidom traži “svega nekoliko sekunda” ekspozicije kao i da “izrada uspješnih slika prema prvospomenutoj metodi zavrjeđuje cijenu zbog raznolikijih, netko će reći, nijansa boje u usporedbi s fototipovima druge vrste, koji pate od stanovite monotnije u boji i tonu.”²¹ U ovome je osvrtno tako hrvatska javnost po prvi puta bila upoznata s preciznim tehničkim podatcima o izradi dagerotipija.

Osim spomenutih podataka u ovome su tekstu iz ožujka 1842. godine zabilježeni i detalji o Boschevu radu u Zagrebu. Tako, prema pisanju *Croatije*, ovaj

ne samo da je stekao sva potrebna znanja o dagerotipiji, nego je neumornim eksperimentiranjem pokušavao usavršiti ovaj čudesni izum pa tako sada prema vlastitim kemijskim modifikacijama postiže fototipove u svega nekoliko

¹⁹ “Različite vèsti”, *Ilirske narodne novine* (Zagreb), 23. siječnja 1841., 28.

²⁰ Detaljnije o povećanju osjetljivosti dagerotipskih pločica vidi u: Eder, *History of Photography*, 275-276. Vidi također: Watson, Rappaport, *Capturing the light*, 182.

²¹ “Daguerreotypie in Agram”, *Croatia* (Zagreb), 25. ožujka 1842., s. p.

sekunda, što znalca crtanjem i bojom zadovoljava na svaki način. Takav portret, ustvari, zbog nenadmašne fizionomijske sličnosti u potpunosti zamjenjuje nedostatak svježine kolorita.²²

Iz teksta je također moguće doznati da je Bosch pripadao takozvanoj Bečkoj školi dagerotipije te je Zagrepčanima “isporučio mnoštvo odličnih lijepih slika” izrađenih tako modificiranim postupkom.²³ Iako se nigdje ne progovara o posebno stima spomenute Bečke škole dagerotipije, po svoj je prilici riječ o sljedbenicima najranijih bečkih dagerotipista, čiji rad karakterizira uporaba Voightländeove kamere s Petzvalovim objektivom te primjena tada aktualnih unaprijeđenja postupka prema otkriću već spomenutoga Franza Kratochwile (kombinacija klorin i bromovih para) i braće Natterer (kombinacija joda, broma i klora), kojima je duljina ekspozicije ploče u kameri svedena najprije na nekoliko sekunda, a zatim i na manje od jedne sekunde.²⁴

Tjedan dana kasnije u istim je novinama objavljen i nastavak priče o dagerotipiji u Zagrebu s dodatnim detaljima o Boschevoj aktivnosti, iz kojega se može doznati kako je Boschu pri snimanju na otvorenome uporabom jodova klorida za dobru snimku trebala jedna minuta, a u slučaju uporabe jodova bromida tek pola sekunde. Osim portreta snimao je i panorame Zagreba sa Save i različitih drugih mjesta kao i pojedine dijelove grada koji su trebali poslužiti kao predlošci za litografije. U tekstu je također upućen poziv svima zainteresiranima da dođu i pogledaju Boscheve snimke uz napomenu da “Gosp. Bosch u Zagrebu ostaje još vrlo kratko vrijeme.”²⁵ Zahvaljujući ovim detaljnim osvrtima iz *Croatije*, Boschev je tromjesečni boravak u Zagrebu jedna od spominjanijih epizoda rane povijesti fotografije u Zagrebu, koju je prvi opazio i istaknuo još 1922. godine Josip Matasović u svojem radu “Nekoliko daguerreotypija”²⁶ i na koji se pozivala većina kasnijih autora.²⁷

²² “Daguerreotypie in Agram”, *Croatia* (Zagreb), 25. ožujka 1842., s. p.

²³ “Daguerreotypie in Agram”, *Croatia* (Zagreb), 25. ožujka 1842., s. p.

²⁴ Cf. Eder, *History of Photography*, 275-277. Vidi i: Trnkova, “The Beginnings of Photography in Central Europe”, 134-138.

²⁵ “Daguerreotypie in Agram (Schluß)”, *Croatia* (Zagreb), 1. travnja 1842., s. p.

²⁶ Josip Matasović, “Nekoliko daguerreotypija”, *Narodna starina* 2 (1922), br. 3: 327-328.

²⁷ Grčević, “Early Photography in Eastern Europe: Croatia”, 155; Marija Tonković, “Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj”, u: *Fotografija u Hrvatskoj / Photography in Croatia 1848-1951*, ur. Vladimir Maleković (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1994), 49. O samome je Boschu i njegovu radu dostupno jako malo podataka. Na mrežnim stranicama muzeja Albertina tako stoji samo kratka napomena da je bio “aktivan 1841. – 1865. u Beču, u Štajerskoj, u Sloveniji” (“Johann Bosch”, Albertina Sammlungen Online, pristup ostvaren 7. studenoga 2018. <http://sammlungenonline.albertina.at/#2d442abf-e9bf-4b87-9d2a-9efcadc55b09>), dok je u katalogu izložbe *L'Italia d'argento* spomenut kao “heliograf koji se nakon Graza, Zagreba i Ljubljane zaustavio u Trstu od studenoga do prosinca 1842.” [Antonio Giusa, “Dagherrotipisti itineranti e dilettanti in Friuli e a Trieste”, u: *L'Italia d'argento. 1839/1859 Storia del Dagherrotipo in Italia*, ur. Giovanna Naldi (Firenze: Alinari, 2003), 202].

Kada je Bosch točno stigao u Zagreb kao ni kada je iz njega otišao, nije poznato, no izvjesno je da je početkom srpnja već neko vrijeme boravio u Ljubljani kamo je stigao na proputovanju prema Italiji.²⁸ Za razliku od teksta u *Croatiji*, koji je više tehnički orijentiran, vijest iz ljubljanskih novina donosi cijene Boschevih dagerotipija koje su vrlo vjerojatno vrijedile i u Zagrebu nekoliko mjeseci ranije. Tako je za pojedinačni portret trebalo izdvojiti pet florina, a za skupni na pet florina za prvoportretiranoga još po dva florina za svaku dodatnu osobu.²⁹ Za usporedbu cijena vrijedi istaknuti kako je u to vrijeme polugodišnja pretplata na dnevne novine iznosila četiri florina.³⁰

Putujući dagerotipisti u prolazu kroz Zagreb

Nakon Johanna Boscha zagrebačke novine gotovo četiri godine uopće ne spominju niti dagerotipije niti dagerotipiste sve do dva oglasa J. Strohbergera objavljena u ožujku 1846. godine u listu *Agramer politische Zeitung*. U njemu se zagrebačkoj javnosti već otprije poznati slikar oglašava kao dagerotipist koji “u jednoj, ne više od šest sekunda” izrađuje dagerotipijske portrete te ih doraduje bojama.³¹ Nekoliko mjeseci kasnije Strohberger oglašava na hrvatskome jeziku nešto više detalja o svojim dagerotipijama, među kojima i cijenu od “4 do 6 forintih” i snimanje pod otvorenim nebom i u interijeru “od devete do treće ure” uz napomenu da je vještinu izrade dagerotipija naučio u Beču.³² Svoje usluge izrade dagerotipijskih portreta u Poštanskoj ulici 72 (danas Opatička ulica) Strohberger je kroz seriju oglasa na njemačkome jeziku nudio Zagrepčanima i tijekom prve polovine 1847. godine, ali po nižoj cijeni od “3 do 5 guldena”, a snimao je između 9 i 16 sati.³³ Nijedna od Strohbergerovih dagerotipija danas, nažalost, nije poznata, no ostalo je sačuvano nekoliko njegovih slika.³⁴

Točno u vrijeme Strohbergerove djelatnosti u *Agramer politische Zeitungu* u dva navrata bila je objavljena vijest o krađi ženskoga dagerotipijskog portreta u zlatnome okviru, koji je 25. lipnja 1846. između 9:30 i 10 sati prijepodne ukrao nepoznati lopov.³⁵ Poštenomu je nalazniku vlasnik obećao nagradu od pet florina, što

²⁸ “Kunstnachricht”, *Carniolia* (Ljubljana), 1. srpnja 1842., 72.

²⁹ “Kunstnachricht”, *Carniolia* (Ljubljana), 1. srpnja 1842., 72.

³⁰ “Kunstnachricht”, *Carniolia* (Ljubljana), 1. srpnja 1842., 69.

³¹ “[Oglas] Nr. 170”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 3. ožujka 1846., 59; “[Oglas] Nr. 170”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 7. ožujka 1846., 64. Prije ovoga više je Strohbergerovih oglasa u kojima se javlja isključivo kao slikar portreta objavljeno u istome listu tijekom 1844. i 1845. godine.

³² “[Oglas] Nr. 154”, *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* (Zagreb), 1. kolovoza 1846., 260.

³³ V. primjerice “[Oglas] Nr. 102”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 6. veljače 1847., 49; “[Oglas] Nr. 179”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 17. travnja 1847., 124.

³⁴ Cf. Tonković, “Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj”, 49; Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, 13-15; Grčević, “Early Photography in Eastern Europe: Croatia”, 155-156.

³⁵ “Diebstahl”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 27. lipnja 1846., 236; “Diebstahl”, *Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 11. srpnja 1846., 261.

je – kao što je vidljivo iz Boschevih i Strobergerovih oglasa – bila protuvrijednost snimanja nove dagerotipije. O tome kako se okončala ova priča javnost nije bila obaviještena, ali bez obzira na to sama vijest dovoljno govori o vrijednosti i poimanju dageotipija kao luksuznih objekata materijalne kulture u onodobnome hrvatskom društvu.

Godine 1847. u Zagrebu djeluje i Josip Hausbaum oglašavajući se na hrvatskome jeziku kao “slikar i Daguerovih kipovah sačinitelj”, koji izrađuje “u svako doba godine saveršenih kipovah, kakovi do sad još nikomu po ruku pošli nisu, po 3 – 6 do 10 forintih u srebru.”³⁶ Početak i kraj Hausbaumova rada kao dagerotipista u Zagrebu nisu poznati³⁷ jednako kao ni mjesto gdje je izrađivao svoje dagerotipije (Oglas upućuje na trgovinu Antuna Korlina u kojoj se moglo doznati mjesto njegova rada), a zagrebačke ga novine još jednom, ovaj put samo kao slikara, spominju dvije godine kasnije među osobama koje su dale novac za glavnicu Narodnoga muzeja,³⁸ što potvrđuje da je tada još boravio u Zagrebu.

Ludwig Gollob u novinama se javio sredinom 1850. godine kao “fotograf i dagerotipist” preporučujući “časnim stanovnicima ovoga glavnog grada, tijekom kratkoga boravka ovdje, svoje fotografske i dagerotipske portrete usavršene prema najnovijoj metodi, smeđe i u boji.”³⁹ Kao što je vidljivo, u njegovu se oglasu na njemačkome jeziku uz dagerotipiju po prvi puta spominje i fotografija kao drukčiji postupak.⁴⁰ Od ostalih detalja oglasa vrijedi istaknuti da je čitavo snimanje trajalo do jedne minute, snimalo se između 9 i 17 sati u Akademskoj sali na Katarininu trgu, a ogledne je primjerke bilo moguće pogledati u Suppanovoj trgovini umjetnina.⁴¹

Iduće godine Zagrepčanima se za “izradu dagerotipskih portreta” preporučio Joh. Michael Kaehnlein ističući kako su ovi izrađeni “prema najnovijoj američkoj metodi” te da jamči za njihovu trajnost.⁴² Detalji o spomenutoj novoj američkoj metodi u oglasu, nažalost, nisu spomenuti pa tako ostaje nepoznato na što je točno Kaehnlein mislio. Moguće je da je bila riječ o američkome procesu pripreme samih dagerotipskih ploča galvanizacijom⁴³ ili pak o načinu njihova završnoga opremanja u kutije po uzoru na Ameriku i Englesku umjesto umetanja u

³⁶ Oglas bez označene stranice vidi u Slavoljub Verbančić, ur., *Obći zagrebački kolendar za godinu 1847. Tečaj II.* (Zagreb: Tisak F. Suppana, 1847), s. p.

³⁷ U literaturi su zabilježena nagađanja da bi to moglo biti od kraja 1846. pa do 1847. godine, no nisu pronađeni podatci koji bi to potvrdili (usp. Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, 15).

³⁸ “Museum”, *Narodne novine* (Zagreb), 18. rujna 1849., 491.

³⁹ “[Oglas] Nr. 688”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 25. lipnja 1850., 392.

⁴⁰ Cf. Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, 15.

⁴¹ Vidi bilj. 39.

⁴² “[Oglas] Nr. 968”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 7. rujna 1851., 584.

⁴³ Cf. M. Susan Berger, William B. White, *The daguerreotype: nineteenth-century technology and modern science* (Baltimore: John Hopkins University Press, 2000), 49.

okvire svojstvenoga europskoj kontinentalnoj tradiciji.⁴⁴ Potonja je mogućnost, međutim, manje vjerojatna s obzirom na to da sam Kaehnlein u oglasu spominje “okvir” kao sastavni dio dagerotipije, uračunat u cijenu od dvije do pet forinta. Ono što je u svakome slučaju poznato jest da je takve dagerotipijske portrete – kao i reprodukcije slika, grafika i litografija – bilo moguće naručiti u Pivarskoj ulici (danas Basaričekova) svakoga dana od 9 do 17 sati.⁴⁵

Kao što je vidljivo iz dosad spomenutoga, prosječna je cijena jedne dagerotipije 1840-ih godina u Zagrebu bila pet forinta. Ista će cijena tijekom idućega desetljeća, sudeći prema pisanju novina, biti gornja granica. Prvi od dagerotipista koji je u oglasu isticao “neobično jevtinu cienu” izrade čak i koloriranih dagerotipija bio je stanoviti Bubenik, djelatnik u Zagrebu tijekom lipnja i srpnja 1852. godine.⁴⁶ Bubenik je radio u Dugoj ulici (danas Radićeva) “svaki dan od 9 do 12 sati, poslie podne od 2 do 6 sati.”⁴⁷

Fotografsko rivalstvo Ferdinanda Rahmanna i Josepha Kallaina

Godinu dana kasnije u *Agramer Zeitungu* javlja se Ferdinand Rahmann (tal. Ferdinando Ramann) iz Trsta oglašavajući izradu “minijturnih koloriranih dagerotipijskih portreta prema najnovijoj pariškoj metodi”.⁴⁸ Atelijer mu se nalazio u Dugoj ulici (danas Radićeva), a cijena dagerotipija kretala se, ovisno o veličini, od dva do pet florina. Isprva je, tijekom lipnja, snimao svakoga dana od 9 do 18 sati, a u srpnju i kolovozu vrijeme je snimanja produženo od 7 do 18 sati.⁴⁹ Rahmann je jedini od dagerotipista djelatnih u Zagrebu o kojemu su poznati barem osnovni biografski podatci pa je tako ostalo zabilježeno da je rođen u Šibeniku 1825., a umro u Trstu 8. lipnja 1888. kao i to da se nedugo nakon tromjesečnoga rada u Zagrebu preko Ljubljane vratio u Trst.⁵⁰ Zadnji Rahmannov oglas u zagrebačkim je novinama objavljen 22. kolovoza 1853.,⁵¹ a već idući ga mjesec nalazimo u Ljubljani snimajući – baš kao i u Zagrebu – dagerotipijske portrete koje je doradivao ručnim koloriranjem.⁵²

⁴⁴ Cf. Bertrand Lavédrine et al., *Photographs of the Past: Process and Preservation*, Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2009), 26.

⁴⁵ Vidi bilj. 42.

⁴⁶ “Daguerreotypne slike [Oglas] Nr. 173–DP. 3–1”, *Narodne novine* (Zagreb), 21. lipnja 1852., 378; “Daguerreotypne slike [Oglas] Nr. 173–DP. 3–2”, *Narodne novine* (Zagreb), 24. lipnja 1852., 386; “Daguerreotypne slike [Oglas] Nr. 173–DP. 3–3”, *Narodne novine* (Zagreb), 3. srpnja 1852., 404.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ “[Oglas] Nr. 948-31”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 21. lipnja 1853., 490; “[Oglas] Nr. 1083-31”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 11. srpnja 1853., 556; “[Oglas] Nr. 1083-32”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 14. srpnja 1853., 568; “[Oglas] Nr. 1083-33”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 18. srpnja 1853., 580.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Giusa, “Dagherrotipisti itineranti e diletanti in Friuli e a Trieste”, 201. Vidi i: Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, 15.

⁵¹ “[Oglas] Nr. 1263-2”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 22. kolovoza 1853., 686.

⁵² Giusa, “Dagherrotipisti itineranti e diletanti in Friuli e a Trieste”, 201.

Svega dva tjedna nakon Rahmanna svoje usluge snimanja dagerotipija Zagrepčanima je ponudio i Joseph Kallain, isprva u nepotpisanome oglasu u kojemu je navedena samo adresa, a nedugo nakon toga i pod punim imenom i prezime-
nom.⁵³ Iz Kallainovih je oglasa vidljivo da je – kao i Strohaber sedam godina ranije – radio u Poštanskoj ulici, snimao je portrete, krajolike i veće skupine ljudi (od trideset do četrdeset osoba) ujutro od 5 do 8 sati te poslijepodne od 12 do 13, a dagerotipije su bile dostupne u različitim veličinama od četvrtine do dvanaest inča (“Zoll”) i moglo ih se pogledati u “Narodnoj knjižari dr. Ljudevita Gaja”.⁵⁴ Mjesec dana kasnije Kallain je, nasuprot Rahmannovoj “najnovijoj pariškoj metodi”, počeo oglašavati izradu dagerotipija prema jednostavnoj hrvatskoj metodi (“nach der einfachen kroatischen Methode”), a promijenio je i lokaciju atelijera.⁵⁵ Do kada je Kallain snimao dagerotipije, nije poznato, no zasigurno je cijelu 1853. godinu proveo u Zagrebu pa je tako ostalo zabilježeno da je krajem godine dao novac za izgradnju ovdašnje ubožnice.⁵⁶

Rahmannovim i Kallainovim oglašavanjem glavni je grad Hrvatske po prvi puta istodobno imao dva djelatna dagerotipista koji su jedan drugomu bili konkurencija. Njihovo je rivalstvo i nadmetanje u vještini ostalo zabilježeno i na stranicama novina *Agramer Zeitung*. Tako je početkom kolovoza 1853. godine (Tekst je napisan 1. kolovoza, a objavljen dva dana kasnije) Kallain – potpisan inicijalima D. K. – u “neutralnoj rubrici” zagrebačkih novina oštro napao konkurenta optužujući ga da se 30. srpnja “po svratištima i kavanama” neopravdano hvalio svojom “najnovijom (?) pariškom metodom” izrade dagerotipija te ga javno izazvao na neku vrst dvoboja: snimanje iste, Zagrepčanima dobro poznate, osobe nakon čega je javnost trebala odlučiti čija je snimka bolja.⁵⁷ Nakon proglašenja uspješnije snimke poraženi bi, prema Kallainovu prijedlogu, pobjedniku bio dužan isplatiti pedeset forinta.⁵⁸ Kao svojevrсни zalag izazova i provokaciju – doznaje se dalje iz novinskoga napisa – Kallain je u nedjelju 31. srpnja u 10 sati prijepodne snimio portret jednoga građanina kojega je zatim, oko podneva, poslao Rahmannu na snimanje, nakon čega su oba portreta – manji, Rahmannov, izrađen prema “najnovijoj pariškoj metodi” i veći, Kallainov, izveden po “jednostavnoj hrvatskoj metodi” – bila izložena kod gospodina Krešića javnosti na prosudbu.⁵⁹

⁵³ “[Oglas] Nr. 999-22”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 5. srpnja 1853., 536; “[Oglas] Nr. 1146-21”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 27. srpnja 1853., 610.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ “[Oglas] Nr. 1333”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 22. kolovoza 1853., 686.

⁵⁶ “Hèrvatska, Slavonia, Dalmacia i vojvodina Sèrbia”, *Carsko kr. službene narodne novine* (Zagreb), 8. prosinca 1853., 832.

⁵⁷ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 3. kolovoza 1853., 628.

⁵⁸ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 3. kolovoza 1853., 628.

⁵⁹ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 3. kolovoza 1853., 628.

Rahmannov je odgovor stigao brzo pa je tako poduži tekst napisan 5. kolovoza objavljen već idućega dana u “neutralnoj rubrici” kao “Odgovor g. D. K. (koji se ne usudi otkriti puno ime)”.⁶⁰ U njemu Rahmann najprije govori kako je u Zagreb stigao dva mjeseca ranije, a zadržao se isključivo zbog velike popularnosti i priznanja njegovu radu, kojim prehranjuje sebe i svoju obitelj. U nastavku konkurenta optužuje za jal i pokušaj stjecanja imovinske koristi kroz intrige jer mu – ističe Rahmann – dagerotipijska djelatnost očito ne donosi zadovoljavajuće prihode. U vlastitu obranu po pitanju lošije snimljenoga portreta nekoliko dana ranije – koji je Kallain naveo kao primjer i povod za izazov – navodi da je toga prijedpodneva oko 11 sati iznenada počelo kišiti pa su stoga uvjeti u kojima je on morao snimati na inzistiranje osobe koju je Kallain snimio ranije – po još uvijek lijepomu vremenu – a zatim uputio njemu, bili znatno lošiji i nepovoljni za uistinu kvalitetnu snimku. Rahmann otvoreno priznaje da nije bio zadovoljan vlastitim rezultatom te protivnika optužuje za prljavu igru, ponajviše stoga što je bez njegova pristanka spomenutu, ne odveć uspjelu, dagerotipiju javno izložio. “Svatko tko imalo zna o dagerotipiji” – ističe Rahmann – svjestan je koliki je utjecaj vremena, količine dnevnoga svjetla i o njemu ovisne duljine ekspozicije na konačni uspjeh svake pojedine snimke.⁶¹ Na kraju, osim “sramotne namjere” optužuje Kallaina i za laganje, odnosno zlonamjerno izvrtanje njegovih riječi, a zatim ga ironično upućuje na “učenje gramatike, sintakse i logike” te završava obećanjem da će čitateljstvo poštediti daljnih rasprava s dotičnim i na bolji način koristiti svoje dragocjeno vrijeme.⁶²

U zadnjemu nastavku ove zanimljive priče, napisanom 8. i objavljenomu 12. kolovoza u “neutralnoj rubrici”, Kallain odgovara da ga je na akciju potaknula Rahmannova “bombastična najava kao da su [njegove] dagerotipijske slike najsavršeniji proizvod ove umjetnosti” te da je ovaj umjesto skretanja priče na obiteljsku situaciju i sintaksu njemačkoga jezika u svome odgovoru jednostavno trebao viteški prihvatiti izazov.⁶³ S obzirom na to da – prema Kallainovu mišljenju – ništa od navedenoga nema veze s “gorućim pitanjem” snimanja bolje dagerotipije, ponavlja izazov podižući ulog na stotinu forinta, a Rahmannu prepušta izbor “najljepšega sunčanog dana”, portretirane osobe i svega ostaloga što ovaj želi, za kraj mu poručujući kako je sam Daguerre – “slavni izumitelj ove umjetnosti” – zasigurno slabije čak i od njega poznao njemački jezik pa to nije bila prepreka njegovoj slavi.⁶⁴

Ova zanimljiva priča svoj nastavak, nažalost, nije dobila. Po svoj je prilici Rahmann ostao dosljedan onome što je napisao pa nije više trošio vrijeme na Kallainove

⁶⁰ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 6. kolovoza 1853., 640.

⁶¹ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 6. kolovoza 1853., 640.

⁶² “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 6. kolovoza 1853., 640.

⁶³ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 12. kolovoza 1853., 660.

⁶⁴ “Neutrale Rubrik”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 12. kolovoza 1853., 660.

provokacije. U Zagrebu je radio još nekoliko tjedana, a zatim se preko Ljubljane vratio u Trst. Kallain je pak ostao u gradu i iduće godine pa je tako u zagrebačkim novinama u svibnju 1854. godine zabilježena vijest da je – udružen s Franjom Pommerom, prvim zagrebačkim fotografom sa stalno registriranim ateljeom – snimio uspješni fotografski portret primadone Kamerer kao Bellinijeve Norme.⁶⁵ Kallain je tako ostavio dagerotipiju i okrenuo se tada već široko prisutnoj fotografiji temeljenoj na negativ-pozitiv sustavu zbog čega ga neki autori uzimaju kao poveznicu između putujućih dagerotipista i pojave stalnih fotografskih ateljea u Zagrebu.⁶⁶ Ono što i dalje ostaje nepoznato jesu specifičnosti Rahmannove “najnovije pariške” i Kallainove “jednostavne hrvatske” metode izrade dagerotipija, o kojima nisu ostali zabilježeni nikakvi podatci osim činjenice da su isticane kao marketinško sredstvo privlačenja klijenata.

Smiraj dagerotipije u Zagrebu

Da je zlatno doba dagerotipije u Zagrebu sredinom 1850-ih već prošlo, svjedoče i oglasi bečkoga fotografa A. Neckama, objavljeni otprilike u isto vrijeme kao i vijest o Kallainovu i Pommerovu fotografskome pothvatu. U njima se dagerotipija spominje tek posredno. Neckam je, naime, u tri oglasa tijekom lipnja 1854. godine reklamirao izradu kolodijjskih fotografskih portreta prema “najnovijoj američkoj metodi” u šest sekunda, neovisno o vremenskim uvjetima.⁶⁷ Te su fotografije – ističe sam fotograf u oglasu – na svaki način bolje od dagerotipija jer s vremenom ne blijede, a slika je uvijek jasno vidljiva. Fotografije je snimao u stanu na Trgu bana Jelačića od 9 do 12 i od 15 do 17 sati, a cijene su se kretale od četiri forinte za portret jedne osobe do devet forinta za kolorirani skupni portret tri osobe, dok je svaki daljnji otisak iz originala stajao dvije forinte. Ovdje Neckam posebno naglašava prednosti ovoga fotografskog postupka navodeći kako za više istih otisaka nije potrebno novo snimanje, nego se nakon šest sekunda poziranja dobiva originalna snimka iz koje je dalje moguće izraditi “nebrojene otiske.”⁶⁸

Zadnji oglas u kojemu se spominje dagerotipija datiran je u kolovoz 1855. godine i u njemu se taj fotografski postupak ponovno tek uzgred spominje. Riječ je o oglasu kaligrafa i dagerotipista Rohusa Alijančića, podrijetlom iz Slovenije, kojim oglašava prodaju fotografskoga aparata za dagerotipiju i fotografiju zajedno sa

⁶⁵ “Lokales”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 9. svibnja 1854., 384. U trenutku objave ove vijesti Kallain i Pommer zajednički su vodili atelje u Vijećničkoj ulici, no već iduće godine Kallain se više ne spominje, a Pommer na navedenoj adresi radi sam. Detaljnije o ovome partnerstvu vidi u: Hrvoje Gržina, “Dopuna životu i radu Franje Pommera, prvog rezidentnog zagrebačkog fotografa”, *Peristil* 57 (2014): 137-138.

⁶⁶ Cf. Tonković, “Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj”, 62.

⁶⁷ “Photographie-Porträts [Oglas Nr. 996-31]”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 17. lipnja 1854., 512; “Photographie-Porträts [Oglas Nr. 996-32]”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 20. lipnja 1854., 522; “Photographie-Porträts [Oglas Nr. 996-33]”, *Agramer Zeitung* (Zagreb), 24. lipnja 1854., 540.

⁶⁸ Ibid.

svom potrebnom opremom, priborom i kemikalijama spremnima za uporabu.⁶⁹ Osim kamere, zainteresiranima je nudio i poduku u osam lekcija iz fotografije na staklu i papiru te dagerotipije na srebrnim pločama.⁷⁰ Prema podacima dostupnima na internetu spomenuti je fotograf nakon Zagreba kroz dva desetljeća radio u različitim hrvatskim i srpskim gradovima odakle je sačuvano dosta njegovih snimaka.⁷¹

Nakon Alijančića još je nekoliko putujućih fotografa prošlo kroz Zagreb tijekom druge polovine 1850-ih godina,⁷² no nitko od njih više nije oglašavao izradu dagerotipija ni spominjao ih, a grad je najkasnije od 1855. godine imao i fotografa koji je bio trajno nastanjen i samostalno radio. Riječ je o već spomenutom doseljeniku iz Danske Franji Pommeru (dan. Franz Daniel Pommer) čijim radom započinje novo poglavlje povijesti fotografije u Zagrebu i Hrvatskoj.⁷³

Umjesto zaključka

Kao što je vidljivo iz svega navedenoga, Zagreb i Hrvatska s Daguerreovim su otkrićem došli u kontakt relativno rano, a prvi su primjerci na ovome prostoru po svemu sudeći nastali već krajem 1839. godine. Unatoč tomu kroz čitavo spomenuto razdoblje ni jedan dagerotipist u gradu nije imao stalni atelijer, nego su u pravilu kroz njega samo prolazili zadržavajući se tek nekoliko tjedana ili mjeseci. U ovome je radu sustavnim pregledom onodobne periodike na jednome mjestu prikupljena većina njihovih novinskih oglasa objavljenih do sredine 1850-ih godina, kao i publiciranih osvrta na njihov rad, čime su imena ovih pionira fotografije na hrvatskome prostoru smještena u prostorno-vremenski kontekst ranoga razdoblja medija na području srednje i jugoistočne Europe.

⁶⁹ "Schönschreib-Unterricht! [Oglas Nr. 1647-2]", *Agramer Zeitung* (Zagreb), 25. kolovoza 1855., 932.

⁷⁰ "Schönschreib-Unterricht! [Oglas Nr. 1647-2]", *Agramer Zeitung* (Zagreb), 25. kolovoza 1855., 932.

⁷¹ "Atelje Rohus J. Alijančić", Foto muzej – Virtualni muzej srpske i svetske fotografije, pristup ostvaren 8. studenoga 2018. <http://www.fotomuzej.com/atelje-rohus-j-alijancic.112.html>.

⁷² Cf. Grčević, "Early Photography in Eastern Europe: Croatia", 156–157.

⁷³ Više detalja o Pommerovu životu i radu vidi u: Gržina, "Dopuna životu i radu Franje Pommera", 137–145; Hrvoje Gržina, "Franjo Pommer – prvi zagrebački fotograf", u: *Pommer 1856 / Gojević 2016 – fotografske slike naših narodnih spisateljah*, ur. Iva Prosoli (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2017.), 13–23.

Objavljeni izvori i tisak

- Agramer politische Zeitung* (Zagreb), 1846, 1847.
Agramer Zeitung (Zagreb), 1850, 1851, 1853–1855.
Carniolia (Ljubljana), 1842.
Croatia (Zagreb), 1842.
Danica Ilirska (Zagreb), 1839.
Der Adler (Beč), 1839.
Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode (Budimpešta), 1840.
Ilirske narodne novine (Zagreb), 1839, 1841.
Narodne novine (Zagreb), 1849, 1852.
Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske (Zagreb), 1846.

Literatura

- Berger**, M. Susan; White, William B. *The daguerreotype: nineteenth-century technology and modern science*. Baltimore: John Hopkins University Press, 2000.
- Eder**, Josef Maria. *History of Photography*. Translated by Edward Epstean. New York: Dover Publications, 1978.
- Giusa**, Antonio. "Dagherrotipisti itineranti e dilettanti in Friuli e a Trieste". U: *L'Italia d'argento. 1839/1859 Storia del Dagherrotipo in Italia*, uredila Giovanna Naldi, 201-205. Firenze: Alinari, 2003.
- Grčević**, Nada. "Demeter Novaković prvi hrvatski dagerotipist". *Peristil* 39 (1997): 117-126.
- Grčević**, Nada. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981.
- Grčević**, Nada. "Early Photography in Eastern Europe: Croatia". *History of Photography* 1 (1977), br. 2: 153-167.
- Gržina**, Hrvoje. "Franjo Pommer – prvi zagrebački fotograf". U: *Pommer 1856 / Gojević 2016 – fotografične slike naših narodnih spisateljah*, uredila Iva Prosoli, 13-23. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2017.
- Gržina**, Hrvoje. "Dopuna životu i radu Franje Pommera, prvog rezidentnog zagrebačkog fotografa". *Peristil* 57 (2014): 137-145.
- Karlović**, Károly. "Early Photography in Eastern Europe: Hungary". *History of Photography* 2 (1978), br. 1: 53-74.
- Kukuljević Sakcinski**, Ivan. *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*. Zagreb: Narodna tiskara Dra. Ljudevita Gaja, 1858.

- Lavédrine**, Bertrand; **Gandolfo**, Jean-Paul; **McElhone**, John; **Monod**, Sibylle. *Photographs of the Past: Process and Preservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2009.
- Matasović**, Josip. “Nekoliko daguerreotipija”, *Narodna starina* 2 (1922), br. 3: 326-330.
- Newhall**, Beaumont. *The History of Photography from 1839 to the Present*. Completely revised and enlarged edition. New York: The Museum of Modern Art, 2009.
- Pavlović**, Aleksandar Saša. “Prvo snimanje Beograda dagerotipom i Dimitrije Novaković”. *Zbornik Istorijskog muzeja Srbije* 19 (1982): 225-234.
- Todić**, Milanka. *Istorija srpske fotografije (1839–1940)*. Beograd: Prosveta, Muzej primenjene umetnosti, 1993.
- Tonković**, Marija. “Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj”. U: *Fotografija u Hrvatskoj / Photography in Croatia 1848-1951.*, urednik Vladimir Maleković, 47-173. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1994.
- Trnkova**, Petra. “The Beginnings of Photography in Central Europe: Friedrich Franz and the First Daguerreotypes in Brno”. *History of Photography* 39 (2015), br. 2: 121-141.
- Verbančić**, Slavoljub, ur. *Obći zagrebački kalendar za godinu 1847*. Tečaj II. Zagreb: Tisak F. Suppana, 1847.
- Watson**, Roger; **Rappaport**, Helen. *Capturing the light: the birth of photography, a true story of genius and rivalry*. New York: St. Martin Press, 2013.

*Hrvoje Gržina**

Daguerreotype in Zagreb (1839-1855)

Summary

This paper summarizes the existing and brings numerous new data on daguerreotype in Zagreb in the mid-19th century. Based on various articles published in the periodicals of the time, the author evokes the atmosphere around the arrival of this invention in Zagreb (1839) and reconstructs the level of knowledge about this early photographic process in the Croatian society. A particular focus has been placed on Demeter Novaković, the first Croatian daguerreotypist, who most probably acquired this technique during his stay in Paris at the time when the process was publicly demonstrated. The work of other daguerreotypists active in the Croatian capital – mostly travelling from place to place – has been outlined based on the information available through newspaper ads and scholarly literature. They notably include Johann Bosch, a representative of the so-called Vienna school of daguerreotype, as well as Ferdinand Rahmann and Joseph Kallain, whose rivalry and competition in the quality of daguerreotyping is the first recorded example of photographic competition in Croatia.

Keywords: daguerreotype, travelling daguerreotypists, Zagreb, Demeter Novaković, Johann Bosch, Ferdinand Rahmann, Joseph Kallain, newspapers, ads

* Hrvoje Gržina, Croatian State Archives, Marulićev trg 21, 10000 Zagreb, Croatia, E-mail: hgrzina@arhiv.hr